

II. LIPÓT ÉS A BUDAPESTI ÉRTÉKTŐZSDE

Az alábbi írás II. Lipót belga uralkodó azon kétségbeesett próbálkozását igyekszik bemutatni, az eset többoldalú megvilágításával, miként akarta Kongó Szabad Állam nyereségekölcsön-kötvényeit a magyar értékpapírpiacon bevezetni 1889 áprilisában. A felhasznált dokumentumok egy kivételével a Belga Királyi Palota Levéltárából (*Archives du Palais Royal*, a továbbiakban *APR*) származnak, a korábban Fonds Congo néven emlegetett, *Archives du Cabinet du roi Léopold II. Documents relatifs au développement extérieur de la Belgique* (továbbiakban: *ACL-DE*) elnevezésű gyűjteményből.¹

A Belga Királyság első uralkodója, I. Lipót több kísérletet tett arra, hogy országa is bekerüljön a gyarmatosító hatalmak klubjába. Ez azonban csak fiának, II. Lipótnak sikerült, ám neki is élete alkonyán vált valóra az a vágya, hogy országa *de jure* is gyarmattal rendelkezzen. II. Lipót a belga alsóház 1885. április 28-i döntését 30-án jóváhagyó szenátusi szavazás révén a sok küzdelem, diplomáciai fortély és jókora adag szerencse által megszerzett, Afrika közepén elterülő, Kongó Szabad Államnak elnevezett kétmillió négyzetkilométeres földterület teljhatalmú egyeduralkodója lett. A törvényhozás mindehhez azzal a szigorú feltétellel járult hozzá, hogy a két ország közti kapcsolat a perszónálunióra fog szorítkozni, mivel nem akart semmiféle módon kapcsolatba kerülni a király személyes szerzeményének tekintett, bizonytalan helyzetű óriás „földdarabbal”. A király azt állította, hogy az új állam megfelelő bevételekkel rendelkezik, és a sajtó is olyan feltétellel támogatta az új terület feletti uralkodás elfogadását, hogy „Kongó Szabad Állam Belgiumnak nem kerül egy fillérjébe, sem egy emberébe”.² Valójában a frissen megkaparintott terület jövedelmezősége, amelyet az uralkodó a későbbiekben kiaknázandó nyersanyagforrásokra alapozott, ekkor még teljesen kérdéses volt, mivel egyrészt hiányzott a megfelelő infrastruktúra, munkaszervezés és adminisztráció, másrészt pedig még a nyersanyagkincs pontos felmérése sem történt meg. Az új állam egyelőre feneketlen bendőnek tűnt, amely telhetetlenül nyelte a rááldozott milliókat. 1885 júliusában az uralkodó bizalmas emberével, Kongó „belügyminiszterével”, Maximilien Strauch-sal folytatott beszélgetése során már négymillióos deficitről esett szó. 1876-tól 1887-ig II. Lipót minden kongói kiadást saját magánvagyonából fedezett, s erre egy különleges alapot hozott létre, amely több mint évi egymillióval támogatta Kongót, de amelynek a könyvelését elválasztotta az új államétól.³ 1887–1888-ban a bevételek még csak a kiadások tizedrészét fedezték.⁴ Kongó Szabad Állam csak az 1890-es évek második felétől kezdett nyereségessé válni, de akkor már valóban látványos bevétele volt belőle az uralkodónak. Addig viszont a különféle beruházások megvalósítására és a folyó kiadások fedezésére még égető szüksége volt pénzre, igen sok pénzre.

II. Lipót vagyonát a szakirodalom csak becsülni tudja, még a nemrégiben előkerült Goffinet-gyűjtemény⁵ is csupán tágabb betekintést kínál a király pénzügyeibe, hiszen szerteágazó finánciális manőverei és különböző módokon elrejtett jövedelmei miatt vagyona állandóan változott. A Goffinet-gyűjtemény 1890-es megállapítása szerint az uralkodó értékpapírokból nyolcmillióval rendelkezett, tizenegymilliója pedig ingatlanokban fektült. Az éves királyi jövedelemből az afrikai különleges alapba juttatott összeg pedig húszmillió frankra rúgott. 1885-ig Kongóra több mint tízmilliót költött. Ebből következően a hetvenes években mintegy ötvenmillió frankos vagyonnal

rendelkezett. Nagyon gondosan ügyelt az anyagiakra, mindig a kedvező befektetési lehetőségeket figyelte, de magánvagyonának kezelőivel, a Goffinet bárókkal mindig alaposan ellenőriztette a politikai, diplomáciai és üzleti körökben hallott információkat. Elsősorú banki üzletfelei a Rothschildok voltak, és az ő brüsszeli ágensük, Samuel Lambert.⁶ Ez utóbbinak volt a veje Raphaël de Bauer, a brüsszeli osztrák–magyar főkonzul, egyben bankár, a Banque de Paris et des Pays-Bas brüsszeli képviselőjének igazgatója, aki számos Ausztriával kapcsolatos lipóti tranzakcióban volt közvetítő.⁷ A király brüsszeli Rothschild-képviselőnél vezetett számláján 1885 szeptemberében mintegy 2,7 millió negatívum mutatkozott.⁸

A tekintélyes méretű afrikai különleges alap megléte ellenére igen nehéz volt fedezni a költségek egyre emelkedő tételeit, amelyek a Szabad Állam számlájára íródtak, ezért az uralkodó a nemzetközi tőkepiachoz fordult kölcsönöért, mert nem akarta áruba bocsátani ingatlanait vagy értékpapírjait. II. Lipótnak ebben az időszakban más hazai és külföldi beruházásai is voltak, s ezekkel is voltak gondjai, ezért 1886-ban még olyan kijelentést is tett Adrien Goffinet előtt, hogy lemond.⁹

1885-ben szeretett volna Franciaországban lutrit kibocsátani húszmillió frankért, de az ezt neki megígérő Jules Ferry miniszterelnök megbukott, így ez a terv kútba esett.¹⁰ Már 1885-ben gondolt Ausztriára is,¹¹ ahol 1886-ban próbálkozott kölcsönt szerezni, szintén sikertelenül.¹² Százezer frank értékű nyereségekölcsönt akart kibocsátani a Société Générale de Belgique, a Banque de Paris és a német Länderbank segítségével, ám ez is kudarcba fulladt, csakúgy mint három további terve.¹³ 1886 decemberében Goffinet bárónak elmondta, hogy minél előbb szeretné a nyereségekölcsön-kötvény kibocsátását, mert nem akar tovább milliókat fizetni. „*Felség, csökkentse a kiadásokat a szükséges minimumra, miként azt régóta kérem.*” – válaszolta erre a báró. „*Az lehetetlen. Mindent vagy semmit*” – mondta a király.¹⁴ A nyereségekölcsön-kibocsátás gondolatát Auguste Beernaert kabinetfőnöknek (a miniszterelnök akkori titulusa) is felvetette, s hosszas tárgyalások után 150 millió frankban határozták meg a kibocsátandó összeget, százfrankos címletekben. A király siettetni igyekezett a folyamatot, ezért a liberális ellenzék vezetőjével, Walthère Frère-Orbannal is beszélt 1887. január végén, mintegy kész tények elé állítva, hogy így gyakoroljon rá nyomást, és a parlamentben ne legyen akadálya a kibocsátás jóváhagyásának egyik oldalról sem. „*Tisztelt Miniszter Úr, felvázoltam Frère-nek a kongói helyzetet; vagy pénz, vagy felszámolás. A felszámolást azonban valaki más teszi meg, mert én nem*” – írta ezzel kapcsolatban Beernaert-nek.¹⁵ Áprilisban a két ház megszavazta Kongó Szabad Állam 150 millió frankos nyereségekölcsön-kibocsátását, de a tényleges piacra dobás 1888 februárjáig elhúzódott. Az első kis részlet (tízmillió) jegyzése sikeres volt, utána mégis jelentős árfolyamesés következett be, és a király a következő, nagyobb tétel (hatvanmillió) piacra dobására készülve az árfolyam emelése érdekében elkezdte visszavásárolni a papírjait, de a tervezett szintet így sem érte el az árfolyam. Ekkor megpróbálta a papírokat külföldi tőzsdéken forgalmazni: Párizsban és Bécsben próbálkozott. 1889 márciusában a királyt felesége igen levertnek találta, s ez magyarázhatja, hogy II. Lipót még a Boulanger-kártya kijátszására is gondolt, mivel a francia tábornok éppen 1889 áprilisában menekült Brüsszelbe.¹⁶ A francia kormány végül engedélyezte a párizsi értéktőzsdén való lajstromba vételt, részben kárpótlásul az elutasított lutriért, de az érdeklődés nem volt túl nagy, s emiatt a nyereség java az amortizációs alapba vándorolt.¹⁷ Lipótnak ezután volt egy sikertelen osztrák kísérlete,¹⁸ majd Magyarországon próbálkozott. Nézzük meg ezért,

hogy milyen volt a hazai értékpapírpia, s az ezek kereskedelmét lebonyolító intézmény, a Budapesti Áru és Értéktőzsde!

A tőzsde intézményének megszületése a részvénytársaságok kialakulásával függ össze. Eredete vitatott, a három keletkezési elmélet¹⁹ abban egyezik, hogy mindegyik a középkor végére, illetve az újkor elejére teszi kialakulásukat, de az egyik az itáliai Genovának, a másik a bányatársaságoknak, a harmadik pedig a Holland Kelet-indiai Társaságnak adja az elsőséget. Ez utóbbihoz kapcsolódik az első tőzsde megalapítása Antwerpenben, amely utána Amszterdamba költözött.

Magyarországon az első részvénytársaság jellegű képződmények Széchenyi István nevéhez fűződnek (Lánchíd, Kisfaludy) a reformkor idején.²⁰ A pesti tőzsde elődjének tekinthető a Lloyd Társulat által 1854-ben létrehozott Gabonacsarnok, amely Pest kereskedelmi forgalmának fellendítésére és megbízhatóbbá tételére alakult, az árutőzsde elődjeként.²¹ Egy 1860-ban kiadott császári pápens elrendelte, hogy a birodalom nagy forgalmú kereskedelmi központjaiban alapítsanak árutőzsdéket. A Helytartótanács utasítására a Pesti Kereskedelmi és Iparkamara azonban már egy áru- és értéktőzsde alapszabályát dolgozta ki, amelyet az udvar némi huzavona után 1863-ban hagyott jóvá,²² és így 1863. január 8-án megnyílt a Pesti Áru- és Értéktőzsde, amelynek révén Pest a magyarországi áru- és tőkeforgalom vitathatatlan központjává lett.²³ A tőzsde megalakításának egyik főszereplője a később bárói rangot kapott Kochmeister Frigyes,²⁴ aki a Pesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt 1859 és 1891 között, és jelentős figurája volt Pest gazdasági életének.

A tőzsde először a Lloyd épületeiben működött, s csak 1904-ben költözött át a Szabadság térre. Az alapítók javarészt német ajkú zsidó kereskedők voltak, így az ott használt nyelv is egy jó darabig szinte kizárólag a német volt. Az 1867-es kiegyezés jelentős lökést adott a kezdeti kis volumenű forgalomnak, a *Gründerzeit* a részvénytársaságok számának ugrásszerű növekedését hozta, az akkori jó gabonatermés szintén élénkítette a forgalmat. Magyarországon főként a pénz- és hitelintézeti alapítások, valamint a vasútépítkezések jelentették a gazdasági húzóerőt, mivel a magyar állam kölcsönei jelentős részét a tőkeerős nyugati piacokon jegyeztette le. Természetesen a tőzsde életében voltak kisebb-nagyobb hullámvölgyek, a legjelentősebb az 1873-as nagy tőzsdetrach volt, amelynek következtében az állam is a fizetéseképtelenség szélére került.²⁵ A válság egészen az évtized végéig elhúzódott, és amikor újra fellendült a forgalom, 1882-ben a fő működési területének a Monarchiát választó Union Générale francia pénzügyi összeomlása okozott tartós pangást az évtized közepéig.²⁶

A pesti tőzsdét eleinte bárki látogathatta, és részt vehetett az ott folyó üzletekben, később (1879) ezt már csak a rendes tagok teheték meg. 1879-től a tőzsde vezető testületének a neve a korábbi Bizottmányról Tőzsdetanácsra változott, ez képviselte a tőzsdét, határozott a tagfelvételtől és kizárásról, valamint az értékpapírok lajstromba vételéről (bejegyzéséről) és árjegyzéséről. A papírok (a belföldi állampapírok kivételével) úgy kerülhettek a tőzsdére, hogy kibocsátójuk kérelemmel fordult a Tőzsdetanácshoz, amely azt megvizsgálta, majd határozott, és határozata ellen nem volt fellebbezés, s az elutasítást nem kellett indokolni. A Tőzsdetanács ülésein mindig részt vett a Kereskedelmi Minisztérium tőzsdebiztosa, aki felfüggeszthette az ott hozott határozatokat. A belföldi állampapírokat a pénzügyminiszter kérésére vizsgálat nélkül lajstromba kellett venni.²⁷ A pénzügyminiszter még egy másik papírnál is döntő szerepet játszott: „2.§. [...] *Idegen állampapírok tőzsdei árjegyzését a tőzsdetanács csupán a m. kir. pénzügyminiszter engedélye mellett rendeli el.*”²⁸ Ami a tőzsde által a papírok

lajstromozásáért és árjegyzéséért szedett díjakat illeti, az idegen állampapírokra és a sorsjegyekre itt is más szabályok vonatkoztak: „17.§. *Árjegyző-díj fizetésétől mentesek: [...] 3. a 'Sorsjegyek' rovata alatt jegyzett értékpapírok; [...] 4. idegen államkölcsonők, amennyiben az illető államokban létező tőzsdéken a magyar állampapírok ebben a mentességben részesülnek. 20.§. Idegen államkölcsonöknél a lajstromozó illetéket a tőzsdetanács esetrőlesetre állapítja meg.*”²⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia „gazdaságának a vasútrendszer mellett talán éppen a modern bank- és hitelrendszer volt a legfejlettebb, legerősebb ágazata”,³⁰ ehhez azonban szükségeltetett a pénzügyi élet lüktető központjának, a tőzsdének a megfelelő működése, még akkor is, ha a hazai pénzügyi életben nem volt akkora szerepe, mint nyugat-európai társintézményeinek. A Budapesti Értéktőzsdén 1886-tól tartós fellendülés indult meg, egészen 1895-ig tartó *hausse*-t okozva a részvényt piacon.³¹ A magyar értékpapírpiacon külföldi elismerését jelzi, „hogyan 1883-tól a bécsi lapok és a Frankfurter Zeitung, 1894-től pedig vezető francia és angol lapok is naponta közölték a budapesti tőzsde árfolyamait”.³² Az előbbi tőzsdei árfolyammozgás hűen tükrözte azt a Katus László által „a magyar tőkés gazdaság százéves történetének legtartósabb, legjelentősebb fellendülési periódusa”-ként jellemzett időszakot, amely 1887-tel vette kezdetét, és 1898-ig tartott.³³ Egy másik megállapítása szerint a bérből és fizetésből élők reáljövédelmé hazánkban az 1890-es évek közepéig szintén nőtt,³⁴ ezzel tehát vásárlóerejük is. A Monarchia ezüstalapú valutája ebben az időszakban a pénzmegszorító politika miatt felértékelődött, ami ösztönözte az importot,³⁵ s ez érvényes lehetett az értékpapírpiacon jelen lévő külföldi államkölcson-kötvényekre is. A „hazai megtakarításokat ugyanis nem szívesen investálták korszerű tőkés vállalkozásokba, ipari alapításokba, hanem elsősorban ingatlanokba, földbirtokokba, bérházakba, szerényebb, de biztos kamatozású járadékpapírokba, főleg államkölcsonökhöz fektették”.³⁶ Ugyanakkor az 1880-as években a külföldi tőkepiacon is pénzbőség keletkezett, és emiatt egyrészt megindult a tőkeáramlás Magyarország felé, másrészt nyugaton is megélné a fix kamatozású, biztos papírok, tehát az államkölcsonkötvények iránt.³⁷ Ez azt feltételezi, hogy egy Magyarországon történő államkölcsonkötvény kibocsátása meglehetősen sikerre számíthatott, főként ha azt nyereségykölcson-kötvényként dobták piacra, amint ezt egy, a kérdéses évnél pár évvel későbbi írás is megerősíti: „Kiváló jelentőséget játszanak a börzeforgalomban az ún. sorsjegyek. [...] Vannak kamatozó s nem kamatozó sorsjegyek. A nem kamatozó sorsjegyek birtokosainak csak nyereségyre való kilátásuk van. A kamatozó sorsjegyek a nyereségyre való kilátáson kívül kamatoznak is, és előre meghatározott törlesztési terv szerint amortizáltatnak. [...]”

A sorsjegy igen nagy előnye, hogy a kibocsátást könnyíti, azért az államok jobbnak látták újabban pénzügyi helyzetük jobbítására sorsjegyeket kibocsátani. A sorsjegy nagyobb összegeket eredményez, s külföldön is nagyobb elterjedésnek örvend, mert a sorsjegy pénzbefektetésre nagyon alkalmas legalább kis mértékben, nem úgy, mint annak unokatestvére, a lutri, hol a betét odavész.”³⁸

Mielőtt Lipót pénzügyi akcióját megvizsgálánánk, előre kell bocsátani, hogy a belga királyi dinasztia több szállal kötődött a Habsburgokhoz. A legerősebb szál II. Lipót felesége, Mária Henrietta, aki annak a néhai József nádor főhercegnek volt a lánya, aki köztudomásúan „elmagyarosodott”, s a Magyarország iránti vonzalmat lánya sem feledte. A másik fontos kötelék 1889 januárjában szakadt meg, mert a király középső lányának, Stefániának a férje Habsburg Rudolf trónörökös volt, akinek a halála megfosztotta II.

Lipótot attól az örömtől, hogy lányából császárné legyen. A királyi párt 1889. február 5-én Bécsben találjuk, amint leróják kegyeletüket az elhunyt vő előtt.³⁹

Mária Henrietta 1884 nyarán, miként Pierre Daye írja, férjével egy időben ment Ostendébe, és ott többek között a magyar miniszterelnök, Tisza Kálmán szórakoztatta a legfrissebb pesti pletykákkal.⁴⁰ Ez az egyetlen hír több dolgot is magában rejt. Az első, hogy a király kifejezetten szeretett Ostendébe járni, ahol távol volt a brüsszeli belpolitikai csatározásoktól, és nagyobb szabású közeli vagy távlati tervein törhette a fejét a friss tengeri levegőn. A második, hogy a kis tengerparti halászkikötő erre az évtizedre, II. Lipót hathatós támogatásának is köszönhetően (építkezések, infrastruktúra), az európai (és távolabbi) felső tízezer elsőszámú üdülőhelyévé nőtte ki magát. A harmadik pedig, hogy ez hazánkban is érezte hatását, amint azt Tisza példája is mutatja. A híres orientalista, Goldziher Ignác naplóbejegyzése is ezt igazolja. 1892-ben Angliába utazva elidőzött Belgiumban, s ezt írja: „*Augusztus 29-e [...] Délelőtt Ostendéba utazom, ahol együtt találom egész Budapestet, Szapáry miniszterelnöktől az uzsorás Taflerig.*”⁴¹

A király még trónra kerülése előtt, 1860-ban, egy keleti útja során Budapestet is megtekintette, de az valószínűleg nem hagyott mély nyomokat benne. Minthogy Magyarország a Monarchia része volt, belga követség nem székel Budapestén, azonban létezett Magyarországon belga főkonzulátus, amelynek élén 1886-tól egy energikus, a magyar gazdasági fejlődés és közigazgatási berendezkedés iránt határozott érdeklődést mutató ember, Jules Duckerts állt. Az 1888. februári belgiumi kötvénykibocsátást követően II. Lipót külföldi piacokat keresett a kongói nyereménykölcson-kötvényeinek. Ebbéli törekvése során igénybe vette banki ismeretségeit (a Raphaël de Bauer-Rothschild-vonal),⁴² valamint országa külszolgálatának jelentéseit az egyes országok gazdasági helyzetéről. Ennek során a hagyományos nagy tőkepiacok (francia, német, osztrák) mellett felfigyelt a prosperáló magyarra (például egy Duckerts-jelentés nyomán), amely az egyébként is megcélzott osztrák piaccal együtt a teljes Osztrák–Magyar Monarchia piacát lefedte volna.⁴³ Duckerts-nek számos jó ismerőse volt a budapesti üzleti körökben, például Brázay Kálmán nagykereskedő, akinek Pellérden volt birtoka. Így amikor 1888. szeptember 5-én meglátogatta a pécsi kiállítást, a korabeli sajtó híradása szerint először a pellérdi birtokra látogatott.⁴⁴ Ugyanebben az időben Tisza Kálmán Ostendében nyaralt, ahonnan szeptember 13-án este érkezett vissza Budapestre egy másik újság tudósítása szerint.⁴⁵

Ezen hírek és az APR ACL–DE II. 206/139-es irata alapján bizonyos, hogy az uralkodói pár által jól ismert Tisza Kálmán miniszterelnök 1888 augusztusában vagy szeptember elején Ostendében találkozott II. Lipóttal, akinek megígérte, hogy az 1888 februárjában forgalmazni kezdett kongói nyereménykölcson-kötvényt beengedi a magyarországi értékpapírpiacon, sőt támogatni fogja tőzsdei bejegyzését. A király kongói vállalkozásának hallatán ekkoriban Európa-szerte nagyszabású emberbaráti, civilizáló és önzetlen misszió képe ködlött fel, amely vállalkozás ugyan nem tűnt jövedelmező befektetésnek, de a nyereménykölcson már igen, és a királyi fő mint kibocsátó jól csengő biztosíték volt. Az is elképzelhető (bár nem valószínű), hogy a hazatérő belga főkonzul találkozott a szintén hazainduló Tiszával, esetleg az uralkodó valamelyik bizalmi emberével. Ha ez történt, értesülhetett a tervről, de akkor nem kapott sem konkrét időpontot, sem utasításokat. Ugyanis ezután egy időre talonba került az ötlet. A terv újra felmerült, amikor 1889 februárjában Rudolf osztrák trónörökös halála kapcsán Bécsben a belga király és a magyar miniszterelnök újra találkozott, s Tisza megerősítette nyár végi ígértét.⁴⁶ A főkonzul levelei azonban azt valószínűsítik, hogy Lipót inkább banki

kapcsolatain keresztül lépett először, és csak utána próbálta meg saját állama külszolgálatát is mozgósítani, amikor már látta, hogy vészhelyzet van. Akkor viszont minden lehetséges szálát megmozgatott, minden rendelkezésére álló eszközt bevetett. Szinte látni, ahogyan „izzott” a távíródrót a királyi palota és Brüsszel, valamint Budapest között 1889. április 12-én pénteken. A király és jobbkeze, gróf Paul de Borchgrave d'Altena szinte óránként váltott feljegyzéseket küldöncök révén, nem tudván, hogy az előző nap hasonlóan mozgalmas volt a főkonzul ügyvivője számára Pesten, és hogy már minden hiába. A rendelkezésünkre álló információk alapján megkísérelhető a belga uralkodó magyarországi akciójának kronologikus rekonstrukciója, és így a következő valószínűsíthető forgatókönyvre tudunk visszakövetkeztetni.

Minden jel arra mutat tehát, hogy II. Lipót a banki ismeretségeit vette igénybe, hiszen a 149-es irat szerint a Wiener Bankverein bécsi bejegyzési akciójára a Raphaël de Bauer-féle Banque de Paris et des Pays-Bas adott utasítást. Az uralkodó ügynököket bízott meg, hogy indítsák el a bejegyzést a Budapesti Értéktőzsdére, amelyben a budapesti belga főkonzulátus is segédkezett. A kötvények a Wiener Bankvereinra bízottak, amely a azonban bejegyzési kérvényét csak egy magyar bankházon keresztül nyújthatja be, így partnerét, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot – amelynél 1888-ban volt alaptőkeemelés a Wiener Bankverein segítségével⁴⁷ – kereste meg. Ez a bank munkálkodott a Bankvereinnal a már hosszabb ideje a tőzsdén kívül forgó szerb nyereménykölcsonök bejegyzésén is, de a két papírra nem akart egyszerre bejegyzési engedélyt kérni, noha az osztrák bank a kongói kötvény farvizén evezve a szerbet is be akarta juttatni, megnehezelve egy kedvezőtlen törvénytervezetet.⁴⁸

Ugyanis időközben Bécs olyan törvényt hozott a külföldi kötvényekről és értékpapirokról, amely rendkívül kedvezőtlen a magyarok számára, és a pesti parlament ellenlépésként úgy határozott, hogy törvénytelennek fogja nyilvánítani az összes nyereménykölcson forgalmazását, kivéve a tőzsdén már bejegyzett néhány papírt. A törvény tervezetét Tisza fogalmazta meg, és ügyelt arra, hogy ne foglaljon bele konkrét időpontot a tiltással kapcsolatban. Azt tervezte, hogy a kongói papírt még a törvény megszavazása előtt a tőzsdére viszi, s mint pénzügyminiszter kéri a Tőzsdetanács összehívását, hogy az fogadja el a kongói kötvényt. Egyúttal kéri a kereskedelemügyi minisztert, akit a tőzsdebiztos képvisel a Tőzsdetanácsban, hogy a papírról nyilvánítson kedvező véleményt.⁴⁹

A budapesti belga diplomáciai képviselő feje, Jules Duckerts feltehetően 1889. április 4-én közel egyhetes útra Szlavóniába indult, hogy egy korábbi hivatalos meghívásnak tegyen eleget. Ezért feladatait egy Perlaky nevű ügyvivő vette át visszatérteig.⁵⁰

A bécsi bank makacssága, azaz a két kérvény egyszerre történő benyújtásához való ragaszkodása miatt gyorsan más bankot kellett keresniük a király ügynökeinek. Érdekes, hogy a két bankkal való elégedetlenség után nem a teljesen a Rothschildok érdekeltiségének számító Magyar Általános Hitelbankhoz fordultak, holott velük a királynak jó kapcsolata volt, ráadásul a német Gerson von Bleichröder bankháza is érdekelt volt a bankban,⁵¹ aki a király személyes barátja volt.⁵² Valószínűleg a főkonzulátus valamelyik munkatársa, akár maga Perlaky, az ügyvivő választotta az ismeretlen új magánbankot, nem ismerve a király üzleti kapcsolatait, miközben Duckerts konzul Szlavóniában ismerkedett az ipari fafeldolgozás rejtelmével.

A magyar országgyűlés kérdéses törvénycikke az 1889. évi IX. számú, „a nyereménykölcson-kötvények s az igérvényjegyek forgalma tárgyában”, amelynek

második paragrafusában kimondja: „A törvényhozás külön engedélye nélkül tiltva van akár bel-, akár külföldi nyereségekötvényeket a magyar korona országainak területén kibocsátani vagy bármely módon forgalomba hozni. [...]” Ezalól a harmadik paragrafus szerint az ilyen jellegű magyar államkötvények és az eddig engedéllyel kibocsátott nyereségekötvények mentesülnek, valamint ugyanezen paragrafus f. alfejezete szerint „azon a budapesti tőzsdén 1889. évi április 10.-éig jegyzett külföldi nyereségekötvények, melyek a pénzügyminiszter által rendeleti úton megállapítandó módon és záros határidő alatt a III. fokozat szerint járó bélyegilleték lefizetése mellett felülbélyegzés végett bemutattnak”. Ez volt az a törvény, amely megígérte, hogy II. Lipót a Budapesti Értéktőzsdén nyereségekötvényeket kezdjen el forgalmazni, bevonva ezzel a magyar befektetőket az afrikai állam beruházásaiba. Az egész egyetlen napon múlt.

A törvény 1889. április 10-ét adta meg határidőként, és a bankváltási bonyodalmakba keveredett főkonzulátus megbízottainak választása végül a Nagy, Felber és Adler bankháza esett, amely a bejegyzési kérvényt április 9-én, kedden tudta benyújtani, ám ezzel egy időben érkezett a szerb, sőt, valamint megorrontva egy török kötvény kérvénye is. A Tőzsdetanácsnak a 10-i határidőről akkor még mit sem sejtő elnöke a lehető leggyorsabban, harmadnapra, 11-én délre sürgősen összehívta a testületet. II. Lipótot erről értesítették ügynökei. Kochmeister báró csak azt tudta, hogy egy ilyen törvény készülében van, amelynél a tervezetet megfogalmazó Tisza szándékosan üresen hagyta a dátum helyét. A bárót zavarta a három papír, de tudta, a kongóinak zöld utat kell adnia, míg a másik kettőt ki kell rekesztenie. Miként Duckerts főkonzul írja áprilisi magyarázó levelében, a három kérelem híre a parlament pénzügyi bizottságát is elérte, amelynek Tisza által valószínűleg nem informált tagjai ezeket veszélyesnek ítélték meg, és a bizottság határozott lépésre szánta el magát. Miközben Tisza éppen a császárnál volt, és a szintén beavatott Wekerle államtitkár pedig éppen pénzügyminiszteri eskütételére készült, a parlamenti bizottság a törvényjavaslatban az üresen hagyott helyre az aznapi, április 10-i dátumot írta be, hogy aznaptól legyen tiltó erejű, s csak az előtte a tőzsdén bejegyzett kötvények maradhassanak az országban, egy kalap alá véve a Tisza által protezsált kongóit és az elutasítandó két másikat.⁵³

Ugyancsak 10-én este hat óra után II. Lipót táviratozott a főkonzulnak, mit sem tudva arról, hogy az éppen nincs Pesten, hogy a kérvény ügyében lobbizzon Tiszánál és Kochmeisternél az azonnali bejegyzés érdekében.⁵⁴ Ez a távirat azonban csak az éjjel jutott az ügyvivő, Perlaky kezébe, aki másnap – április 11-én – délelőtt tízkor már Wekerlénél volt, aki megnyugtatta. Perlaky ezután felkereste Kochmeister, aki az ügyvivő kérésére a parlamentbe ment, hogy Tiszával és Wekerlével beszéljen. Az alsóház azonban éppen a kérdéses törvényt szavazta meg a bizottság által javasolt határidővel. Fél tizenkettőt mutatott az óra. Ebben a pillanatban okafogyottá vált a Tőzsdetanács délre összehívott ülése. Ezek után Wekerle sajnálatát fejezte ki egy Perlakynak írt levélben a szerencsétlen ügy miatt, melyet az ügyvivő délután egykor kapott kézhez.⁵⁵ Ezek után Perlaky táviratozott Brüsszelbe, lefestve a helyzetet.⁵⁶ A távirat vagy este, vagy másnap reggel jutott el az uralkodó és bizalmasa, Paul de Borchgrave kezébe, így tudták meg, hogy Duckerts nincs Pesten.⁵⁷ A király és de Borchgrave ekkor, 12-én pénteken lendült akcióba.

Az uralkodó feljegyzett utasításaiból kiderül,⁵⁸ hogy 1889. április 12-én először még nem tudták azt sem, hol van a pesti főkonzul, azt hitték, esetleg Brüsszelben van. Az iratok levéltári sorrendje nem tükrözi pontosan keletkezésük időrendjét, mert a 137-es és 138-as iratok a 145-ösre adott válaszok, tehát később keletkeztek a nap folyamán,

valószínűleg a 145-ös a legelső az időrendi sorrendben az április 10-i távirat után. Minthogy a király azt gondolta, hogy a konzul Brüsszelbe ment, ezért ha ott van, de Bauerral akarták, hogy konzultáljon, s azután menjen vissza haladéktalanul Pestre.⁵⁹ Miközben Perlaklyval először nem akartak semmit kezdeni – mert úgy vélték, a főkonzulnak nagyobb a befolyása –, a külügyminisztériummal megpróbálták Duckerts-et előkeríteni és visszarendelni, mígnem megtudták végül, merre jár.⁶⁰ Lázasan gondolkoztak, érintkezésbe léptek Rudolf Khevenhüllerrel, a brüsszeli osztrák–magyar követtel, hogy ő is táviratozzon Pestre, és érdeklődjön meg, mit lehetne tenni, illetve próbálja elérni, hogy valamiképpen mégis csak valóra lehessen váltani Tisza ígétét.⁶¹ A király láthatóan nem volt teljesen tárgyilagos, amikor az egy szem Duckerts-ről nem tudván, hol van, és érezve, hogy rosszul áll az ügy, így fakadt ki: „*Ez siralmas. Ügynökeink soha nincsenek a helyükön.*”⁶² Ugyanakkor eltökéltségére és bulldog-teremtésére vall, hogy amikor már a veszett fejsze nyele sem volt a kezében, még akkor sem adta fel a reményt, sőt mindent követ megmozgatott, hiszen az összes számba jöhető, befolyással bíró embert cselekvésre próbálta sarkallni; lelkiállapotának erről az oldaláról az alábbi mondatok vallanak a 139-es iratban, ahol az ismétlődés a fokozás jele: „*Most vagy soha, meg kell próbálni mindent lehetségest megtenni, minden pillanatokon mulhat. [...] Most vagy soha. Tudom, hogy nagyon kicsi az esélyem a sikerre, de ha várok, még az a kevés is semmivé lesz.*”

A feljegyzésekből az is látható, hogy a király délben még nem bízott a magyar ügyvivőben, mindenképpen a főkonzul személyes tekintélyét szerette volna bevetni, de miután látta, hogy az idő sürget, délután négyre rájött, hogy kénytelen beérni az ügyvivővel, és immár magát Perlaklyt kérte, ő járjon el nyomtatékosan a magyar kormánynál, és ne várjon ezzel Duckerts visszatéréig, továbbá, hogy haladéktalanul hívja vissza a főkonzult.⁶³ Duckerts meg is érkezett Perlakly első sürgönyére, de hiába kereste fel a miniszterelnököt, a pénzügyminisztert, a Tőzsdetanács elnökét és befolyásos tagjait, már lehetetlen volt változtatni az alsóház által egyhangúlag elfogadott törvényen. A törvény jóváhagyásának megtorpedózására Tiszának nem volt semmilyen hatásos eszköze vagy érve 13-án szombaton a felsőházban, éppen az egyhangú alsóházi szavazat miatt, ezért a törvényt ott is jóváhagyták.⁶⁴ A király diplomatikus és *charmeur* karaktere nyilvánult meg abban a momentumban, hogy a felelősséget nem hárította át a főkonzulra, sőt még arra is volt gondja, hogy a megbetegedett Duckerts-nek jobbulást kívánjon, miközben megköszönte erőfeszítéseit. A 148-as irat utolsó mondatából legfeljebb sejteni lehet az esetleges szemrehányást: „[Öfelsége] *Sajnálataát fejezi ki, hogy az Ön és Perlakly által tett erőfeszítések nem érték el az áhított eredményt.*”

Végezetül szólni kell még egy forrásban szereplő személyről, Auguste Lambermont-ról, aki külügyminisztériumi főtitkár volt, a király számára kulcsembert ebben az intézményben. Lambermont, aki az ország gazdasági terjeszkedéséért szorgoskodott, összekötő kapocs volt II. Lipót számára a távoli országokban állomásozó belga diplomaták felé. A külföldi diplomatákkal feltűnés nélkül felvehette a kapcsolatot, kipuhathatta a várható reakciókat, és előkészíthette a terepet az uralkodó akcióinak; mindezt a külügyminiszter tudta és hozzájárulása nélkül, és a segítségével a király ugyanígy utasításokat adhatott a külképviseltek vezetőinek. Ráadásul Lambermont mindig képes volt a királyt érdeklő témákról tanulmányokkal, statisztikákkal és egyéb iratokkal előállni.⁶⁵

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajon miért éppen Magyarországot szemelte ki az uralkodó Franciaország és Ausztria után, hogy pénzt szerezzen kongói

vállalkozásához, és vajon ki vagy mi irányíthatta rá a figyelmét. Valószínűnek és logikusnak tűnik, hogy a magyar gazdaság belgiumi piacra találásán szorgoskodó Duckerts szorgáltathatott információkat a szintén gazdasági érdeklődésű Lambermont-nak a magyar tőkepiacról, melyeket tanulmányozva II. Lipót zöld utat adott a próbálkozásnak. De a kérdés továbbra is marad: mi vezette Magyarországra? Továbbá, hogy Tisza nyári ígérete után miért várt olyan sokáig? Ez utóbbira az lehet a felelet, hogy előbb nagyobb piacokon szeretne volna stabilan bevezetni az értékpapírt, hogy utána biztosra mehessen másutt is, azonban a nem várt árfolyamesés ezt hátráltatta.

A tőzsdei műveletek végeredménye az lett, hogy a királynak az 1888-ban kibocsátott kongói nyereménykölcson alig felét sikerült lejegyeztetnie (70 milliót), amelynek a hasznából öt és fél milliót „zsebre vágott”; ez azonban messze nem fedezte az általa addig a vállalkozásra fordítottakat, kétfélmilliót pedig valóban a kongói költségvetésbe irányított.⁶⁶ Mivel további készpénzre volt szüksége, Beernaert-hez fordult, aki „megdolgozta” a parlamentet, amely 1889 júliusában 10 millió frankos hitelt szavazott meg az alsó-kongói vasút finanszírozására. Majd 1890-ben, egyrészt a Kongót Belgiumra hagyó lipóti végrendelet ismerteté válásának, másrészt a rabszolgaság eltörlésére Brüsszelben rendezett nemzetközi konferenciának a hatására újabb tizenötmillió kölcsönt kapott éves részletekben.

Jegyzetek

¹ A 49-es számú dokumentum, amely a budapesti belga főkonzul táviratának másolata; a 206-os számmal jelölt dokumentumköteg, amely 232 számozott iratot tartalmaz, ezekből a 137-estől a 149-esig sorakozók a király és titkárnak feljegyzéseit és táviratait, valamint a pesti főkonzul táviratait és leveleit foglalják magukban a fenti ügygel kapcsolatban és végül a 650-es dokumentumkötegből néhány irat. Az egyetlen kivétel a Pannonthalmi Bencés Főpátság Lónyay Levéltárából származik.

² A *Bien Public* 1885. április 2-i száma, idézi: *Lichtervelde, Comte Louis de*: Léopold II. Rex, Leuven, é. n., 202.

³ *Vangroenweghe, Daniel*: Du sang sur les lianes. Léopold II et son Congo. Didier Hatier, Brüsszel, 1986., 83.

⁴ *Stengers, Jean*: Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire. Duculot, Párizs-Louvain-la-Neuve, 1989., 102.

⁵ A Goffinet-gyűjtemény, Adrien és két fia, Constant és Auguste iratait tartalmazza, valamint betökött hivatali pozícióikkal kapcsolatosan I. és II. Lipót és feleségeik irataiból is igen sokat, többek között a királyi kabinet, a civilista és a királyi magánvagyonkezelés anyagaiból. A dokumentumok válogatva 1910-ben két minisztériumba kerültek és a királyi levéltárba. A többi a család 1950 körül egy pincébe vitte, ahova befalazták, majd 1977-ben az utolsó erről tudó családtag is meghalt. A pincét a fölötté lévő épület bontásakor 1983-ban fedezték fel, és magánkereskedelemben kezdték árusítani tartalmát, melynek legnagyobb részét a Belga Királyi Palota Levéltára 1985-ben, 1993-ban és 1995-ben megszerezte.

⁶ *Kurgan Van Hentenryk, Ginette*: La fortune privée de Léopold II. In: *Nouveaux regards sur Léopold Ier et Léopold II*. Fonds d'Archives Goffinet. Fondation Roi Baudouin, Brüsszel, 1997., 171.

⁷ *Biographie Belge d'Outre-Mer*. VII/C kötet, Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, Brüsszel, 1989., 28.

⁸ *Stengers*: i. m. 47.

⁹ *Vanthemische, Guy*: Le Congo et la fortune privée de Léopold II. In: *Nouveaux regards sur Léopold Ier et Léopold II*. Fonds d'Archives Goffinet. Fondation Roi Baudouin, Brüsszel, 1997., 187.

¹⁰ *Dumont, Georges-Henri*: Léopold II. Fayard, Párizs, 1990., 228.

¹¹ Pannonthalma, Lónyay Levéltár, 1. láda, II. Lipót Stefániához 1885. november 26-án írt levele.

¹² APR, ACL-DE II., 650-es dokumentum, 4-13. levelek, és Adrien Goffinet egy 1885. március 17-i összefoglalója, utóbbit közli: *Vanthemische*: i. m. 195.

¹³ *Dumont*: i. m. 228.

¹⁴ Közli: *Vanthemische*: i. m. 197.

¹⁵ *Lichtervelde*: i. m. 209.

- ¹⁶ Uo. 211.
- ¹⁷ *Marchal, Jules*: L'Etat Libre du Congo: Paradis perdu. L'histoire du Congo 1876–1900. 1. kötet, Paula Bellings, Borgloon, 1996., 112.
- ¹⁸ APR, ACL–DE II. 206/145. irat.
- ¹⁹ Részvényesek könyve (Pethő Róbert szerk.). Girozentrale–Welcome, Budapest, 1991., 75–78.
- ²⁰ Uo. 78.
- ²¹ *Mérő Katalin*: Az Értéktőzsde szerepe és jelentősége a tőkés Magyarország gazdasági életében (1864–1944). Magyar Tőzsdealapítvány, Budapest, 1988., 32.
- ²² *Mérő*: i. m. 33.
- ²³ Magyarország története 1848–1890. 6/1–2. kötet. (Kovács Endre főszerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979., 569–570.
- ²⁴ *Kondor Béla*: A tőzsdei értékpapírokról a váltó kivételével. Engel Lajos, Pécs, 1893. (klny. Pécsi Napló), 6.
- ²⁵ Az 1873-as krachról lásd részletesen: *Kövér György*: 1873. Egy krach anatómiája. Kozmosz, Budapest, 1986.
- ²⁶ *Mérő*: i. m. 34–43.
- ²⁷ Uo. 15–16.
- ²⁸ Tőzsdei kézikönyv (Nyári József szerk.), Benkő Gyula, Budapest, 1908., 313.
- ²⁹ Uo. 316. és 318.
- ³⁰ *Berend T. Iván–Ránki György*: Európa gazdasága a 19. században. 1780–1914. Gondolat, Budapest, 1987., 389.
- ³¹ *Mérő*: i. m. 43.
- ³² *Tomka Béla*: A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836–1947). Gondolat, Budapest, 1996., 59.
- ³³ Magyarország története 1848–1890: i. m. 932. és Magyarország története 1890–1918. harmadik kiad., 7/1. kötet. (Hanák Péter főszerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988., 265.
- ³⁴ Magyarország története 1890–1918: i. m. 267.
- ³⁵ Magyarország története 1848–1890: i. m. 967.
- ³⁶ Magyarország története 1890–1918: i. m. 288–289.
- ³⁷ Magyarország története 1848–1890: i. m. 931. és 948.
- ³⁸ *Kondor*: i. m. 39–41.
- ³⁹ *Daye, Pierre*: Léopold II. Arthème Fayard et Cie, Párizs, 1934., 349.
- ⁴⁰ Uo. 249.
- ⁴¹ *Goldziher Ignác*: Napló. Magvető, Budapest, 1984., 183.
- ⁴² APR, ACL–DE II. 206/139. és 206/145.
- ⁴³ APR, ACL–DE II. 206/145.
- ⁴⁴ „A belga főkonzul Pécsen.” *Pécs. (Politikai vegyestartalmu hetilap)*, VII. évf., 37. szám, 1888. szeptember 8., 7. oldal., „Hírek” rovat, 1. oszlop.
- ⁴⁵ *Fünfkirchner Zeitung*, Nr. 76(1982), 1888. szeptember 16., 2. oldal, „Politische Uebersicht” rovat, 3. oszlop.
- ⁴⁶ APR, ACL–DE II. 206/139.
- ⁴⁷ *Tomka*: i. m. 31.
- ⁴⁸ APR, ACL–DE II. 206/149.
- ⁴⁹ APR, ACL–DE II. 206/149.
- ⁵⁰ APR, ACL–DE II. 206/138.
- ⁵¹ *Tomka*: i. m. 36.
- ⁵² *Stengers*: i. m. 71. 13-as jegyzet.
- ⁵³ APR, ACL–DE II. 206/149.
- ⁵⁴ APR, ACL–DE I. 49.
- ⁵⁵ APR, ACL–DE II. 206/149.
- ⁵⁶ APR, ACL–DE II. 206/144.
- ⁵⁷ APR, ACL–DE II. 206/144.
- ⁵⁸ APR, ACL–DE II. 206/145.
- ⁵⁹ APR, ACL–DE II. 206/145.
- ⁶⁰ APR, ACL–DE II. 206/140.
- ⁶¹ APR, ACL–DE II. 206/141–143.
- ⁶² APR, ACL–DE II. 206/145.
- ⁶³ APR, ACL–DE II. 206/144.
- ⁶⁴ APR, ACL–DE II. 206/146. és 149.

⁶⁵ *Dumont*: i. m. 84–85. és *Stengers*: i. m. 45.

⁶⁶ *Vangroenweghe*: i. m. 84.